



Timarlı Sipahilere Hazineden Borç Verilmesi Meselesi: IV. Murat'ın Bağdat Seferi Örneği ^{doi}

The problem of the Lending Debt to the Timar Holders from the
Treasury: The Case Study of Murat 4th of Bagdad

İsmail GÜNDOĞDU

Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi,
Hukuk Fakültesi, Kamu Hukuku Bölümü
gundogdu@sakarya.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-5829-1272>

Araştırma & Yayın Etiği

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş,
iThenticate yazılımı ile taranmış,
araştırma yayın ve etiğine aykırılık tespit edilmemiştir.

Research & Publication Ethics

This article was reviewed by at least two referees,
a similarity report was obtained using iThenticate, and
compliance with research/publication ethics was confirmed.

CC BY-NC 4.0

Bu makale [Creative Commons Attribution-NonCommercial
License](#) altında lisanslanmıştır.

This paper is licensed under a [Creative Commons
Attribution-NonCommercial License](#)

Copyright ©

Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Sakarya/TÜRKİYE

Sakarya University, Institute of Social Science,
Sakarya/TURKEY

Atıf/Citation

Gündoğdu, İsmail "Timarlı Sipahilere Hazineden Borç Verilmesi Meselesi: IV. Murat'ın
Bağdat Seferi Örneği". Akademik İncelemeler Dergisi 16 / 2 (Ekim 2021): 191-210.
<https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.931646>

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Date Received: 02.05.2021
Kabul Tarihi/Date Accepted: 14.10.2021
Yayın Tarihi/Date Published: 15.10.2021

ISSN: 1306-7885

E-ISSN: 2602-3016

Cilt/Volume: 16 | Sayı/Issue: 2 |
Yıl/Year: 2021 (Ekim/October)

15. yıl



Tımarlı Sipahilere Hazineden Borç Verilmesi Meselesi: IV. Murat'ın Bağdat Seferi Örneği

Öz

Osmanlı tarihinde az incelenen konulardan biri de tımarlı sipahilere hazineden borç verilmesi meselesidir. Osmanlı klasik çağında devletin en önemli ve sayıca en kalabalık askeri olan tımarlı sipahiler ordusu ulufeli bir ordu değildi. Gündelik geçimlerini ve sefer masraflarını görev bölgelerinde kanuna göre topladıkları vergilerden sağlardı. Ayrıca sefer sırasında devletten maddi destek almazlardı. Bununla beraber, 16. yüzyılın ortalarından itibaren iç ve dış nedenler dolayısıyla bu askeri sınıf önemini yitirmeye başlamıştır. Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nde hazine tarafından tımarlı sipahiler, zaimler ve sancak beylerine hazineden borç verilmesi ve bu borçların geri alınması araştırılacaktır. Bunun için 4. Murad'ın Bağdat seferi kısaca ele alındıktan sonra, sefer dönüşü sırasında mali sıkıntıya düşen tımar sahiplerine Padişahın devlet hazinesinden borç vermesi durumu incelenecektir. Bunun için öncelikle Topkapı Sarayı Müzesinde bulunan bir dizi ferman serisinden yararlanılmıştır. Ayrıca Osmanlı Arşivinde bulunan diğer belgelerden de istifade edilmiştir. Arşiv belgelerinden de anlaşıldığına göre tımar sahiplerine ilk defa Bağdat Seferi sırasında borç verilmeyip, daha önce de bazen eyalet hazinesinden, bazen zengin esnaftan borç alınarak maddi sıkıntıya düşen askerlere borç verildiği görülmektedir. Eldeki kaynaklara göre borç verme uygulaması sadece Anadolu tarafında yapılan seferlerde sıkıntıya düşen Rumeli'deki tımar sahiplerine verildiği görülmektedir. Tımar sahiplerine verilen borçların yaklaşık bir sene sonra geri istendi eldeki fermanlar göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı tarihi, Zaimler, Tımarlı Sipahiler, Borç Verme, Bağdat Seferi.

The Problem of the Lending Debt to the Tımar Holders from the Treasury: The Case Study of Murat 4th of Bagdad Campaign

Abstract

One of the less studied subjects in Ottoman history is the issue of lending to *tımar* cavalrymen from the treasury. The cavalry army (*tımarlı sipahis*), which was the most important and the most numerous military institution of the state in the classical era of the Ottoman Empire, was not a (*ulufeli*) salaried army. However, since the middle of the 16th century, this military class began to lose its importance due to internal and external reasons. They used to earn their daily living and military campaign expenses from the taxes that they collected according to the law in their regions of duty. In addition, they did not receive financial support from the central government during the campaigns. In this study, the treasury's lending to the cavalry *timariots* (cavalrymen), zaims and sancak beys from the central treasury and the recovery of these debts by the treasury in the Ottoman Empire will be investigated. For this, first of all, a series of firmans (*imperial edicts*) in the Topkapı Palace Museum were used. As it is understood from the archive documents, it is seen that the owners of the tımar were not given loans during the Bagdad Campaign for the first time, but previously, sometimes by borrowing from the state treasury and sometimes from rich tradesmen, they were given to the soldiers who were in financial difficulties.

Keywords: Ottoman history, Zaims, Cavalry Army, Lending Debt, Bagdad Campaign.

Giriş

Tımar sistemi Osmanlı İmparatorluğunda en önemli uygulamalarındandır. Devletin askeri idari teşkilatının temelini oluşturmakla kalmaz, ayrıca taşrada yaşayan çiftçi-köylü topluluklarının güvenliğinin sağlanması, vergilerin sağlıklı bir şekilde toplanmasında görev aldıkları için maliyeye de katkı sağlarlar. Tımarlı sipahiler geçimlerini ve diğer masraflarını kendilerine tahsis edilen bölgelerde topladıkları vergilerden temin ederler. Bunun sonucu olarak savaşa giderken her türlü savaş araç gereçlerini ve kanun gereği yanlarında götürmek zorunda oldukları atlı süvarinin masraflarını da topladıkları bu vergilerden sağlamak durumundadırlar. Dolayısıyla bütün bu harcamalara karşılık, ne padişah hazinesinden (*Hazîne-i Hassa*) ne de devlet hazinesinden (*Hazîne-i Âmire*) kendilerine ödeme yapılmazdı. Bu çalışmada, Rumeli'de görev yapan tımar erbabına (*Sancak beyleri, zaimler ve tımarlı sipahiler*) IV. Murat'ın Bağdat seferi sırasında devlet hazinesinden verilen borçlar ve bu borçların geri alınması incelenecektir. Çalışma için Topkapı Sarayı Arşivinde bulunan Sultan İbrahim dönemine ait bir dizi ferman koleksiyonu esas alınmıştır. Ayrıca diğer tarih kaynakları ve çalışmalar da kullanılmıştır. Fermanlar Sultan IV. Murat'ın Bağdat seferi (1638) sırasında Rumeli'deki sancaklarında görev yapan tımarlı sipahi, zaim ve beylere (*ümera*) hazineden verilen borçların, IV. Murat'ın vefatıyla tahta geçen Sultan İbrahim tarafından geri istenmesi ile ilgilidir.

1. Tımar Sistemi: Gelişimi ve Önemini Yitirmesi

Osmanlı devleti idari olarak eyaletlere, eyaletler sancaklara, sancaklar *subaşılık*'lara, onlar da tımar nahiyelerine bölünmüştür. En büyük idari birim olan eyaletler beylerbeyi tarafından -17. yüzyıldan itibaren vezir rütbesinde olanlar tarafından-sancaklar ise sancak beyleri, subaşılıklar subaşı, tımar nahiyeleri zaim veya tımarlı sipahi tarafından idare edilirdi. Bu toprak parçaları gelirlerine göre adlandırılırlar, yıllık vergi geliri 100.000 akçe veya daha fazla olanlara has, 20.000 ile 100.000 akçe gelire sahip olanlara zeamet ve yıllık geliri 20.000'den aşağı olan toprak parçalarına tımar denilir (Sertoğlu 1992, 3). Tımar topraklardaki vergi gelirlerinin bir kısmı veya tamamı bazen bir kişiye bazen de müştereken tımarlı sipahilere verilebilirdi. Buradaki amaç, sipahinin köylü-çiftçi üzerinde keyfi davranışlarını engellemektir¹.

Has topraklar genellikle beylerbeyi, sancakbeyi, vezir rütbesinde olanlar ile sultanların anneleri, eşleri, kız kardeşleri ve kızlarına tahsis edilirdi. Bunun yanında devletin ilk dönemlerinden beri uygulanan fetih edilen toprakların beşte birinin devlete kalması uygulaması görülmektedir. Bu gelirlerin bir kısmı *Hazîne-i Âmire*'ye diğer kısmı da padişahın özel hazinesine, *Hazîne-i Hassa*'ya kalırdı (Sertoğlu, 1992, 3).

Tımar sistemi sanayi devrimi öncesi benzer uygulamaları neredeyse bütün devletlerde görülmektedir. Bu sistem sayesinde her zaman hazır asker bulundurmanın yanında reayanın vermesi gereken vergileri de toplayabilirdi. Devlet adına bu vergileri sipahiler toplarlar ve bir kısmını kanunlar dâhilinde kendileri alırken diğer kısmını bağlı bulunduğu sancak beyine aktarırlardı. Reayadan toplanacak vergiler, ürün üzerinden (*harâc-ı mukâseme*), toprak üzerinden (*harâc-ı muvazzaf*) ve kişi üzerinden olmak üzere üç grupta toplanırdı (Tabakoğlu, 2003, 203-206).

Değerli tarihçi Mustafa Akdağ topraklı sipahileri üç dönemde incelemektedir. İlk dönem; İmparatorluğun kuruluşundan 1530'a kadar geçen süre ki bu dönemde savaşlarda çok

başarılı olduğu ve ganimetler getirdiği dönemdir. İkinci dönem ise, 1530-1555 yılları arasındadır. Bu dönemde eski refah seviyesinin düşmesiyle beraber, tımarlı sipahiler ile reaya- çiftçiler arasında sıkıntıların görüldüğü, uzun süren savaşlar neticesinde sipahilerde yorgunlukların baş gösterdiği ve hatta diğer askeri sınıflar ile huzursuzluğun ortaya çıktığı, netice olarak sipahiler arasında disiplinsizliklerin görülmeye başlandığı bir dönem olmuştur. Akdağ bu dönemde gerek Anadolu'da gerekse Rumeli'de görülen eşkıyalık² ve soygunlarda bu sınıfın hep parmağının olduğunu iddia etmektedir. Son dönem ise, 1555'ten 1603 I. Ahmet'in padişah oluşuna kadarki dönemdir. Akdağ, bu dönemi tımar sisteminin her ne kadar varlığını uzun süre devam ettirse de askeri bir teşkilat olmaktan çıktığı bir dönem olarak görmektedir. Bu dönemde ülkede çıkan ayaklanmalara tımarlı sipahiler destek vermişlerdir.

II. Selim ve III. Murat döneminde tımar dirlikleri iktisadi değerlerini iyice kaybetmiştir. Bu dönemde reayanın üretim şartları zorlaşmış, bu üretime bağlı olarak varlığını sürdüren tımarlı sipahilerinde gelirleri azalmıştır. Aynı dönemde tımarlı sipahilerin terakki³ ümitleri de kalmamıştır. Çünkü I. Süleyman 1555 yılında yayınladığı fermanla yıllık geliri 20.000 akçeden fazla olan dirliklerin artık İstanbul'da sıkıntı çıkartan yeniçerilere verileceğini ilan etti. III. Murat'ta aynı fermanı tekrarladı (Akdağ, 1945). Sonuç olarak sipahiler görev sahalarını terk etmeye başladılar. 1578'de başlayan ve uzun süren İran harpleri sırasında bu terkler daha da artmıştır. Boşalan tımar ve zeametler, devlet de düzeni devam ettirmek için *kapıkullarına* verilmeye başlanmıştır. Diğer taraftan İran savaşlarının ağırlığı tımarlı sipahilere yüklenmiş idi. Rumeli'deki tımarlı sipahiler tedbir amaçlı olarak bu sefere çağrılmamış, onun yerine Anadolu'dakiler çağrılmış idi (Akdağ, 1945). Sefere katılmadıkları için bir yıllık mahsullerin miriye alınması fakat ayrıca Anadolu'daki sefere çağrılmamaları hususunda ferman yazılmıştır⁴.

Tımar sisteminin bozulması üzerinde dâhili etkilerin yanında dış tesirler de vardır. Dış etkilerin başında 16. yüzyılın sonlarında başlayıp tüm Avrupa'yı, Hindistan'ı ve Çin'i derinden etkileyen *Fiyat Devrimi*'nin⁵ de Osmanlıyı derinden etkilemesidir. Fiyat devrimi, öncelikle Amerika kıtasından tonlarca gümüş ve altının önce İspanya'ya oradan da tüm kıtaya ardında da tüm dünyaya yayılması sonucu ürün fiyatlarının kat kat artmasıdır⁶. Bu çağda değerli madenlerin yanında Avrupa'da maden ocaklarında da yüklü miktarda gümüş çıkarılıp piyasaya arz edilmiştir. Paranın bollaşmasıyla bazı yerlerde fiyatlar üç beş kat artmıştır. Mesela, 1500-1650 arası İngiltere'de fiyatlar on kattan daha fazla artmıştır. Avrupa'nın doğusunda bulunan Osmanlı imparatorluğu da bu fiyat artışından etkilenmiştir. Avrupa'da yaşanan paranın değer kaybetmesi, başta gıda ürünleri olmak üzere piyasa mallarındaki aşırı artışlar, hammadde darlığı görülmüştür. Paranın değeri düşmesiyle kapıkuluna verilen ulûfeler sabit kaldığı için sosyal çalkantılara sebep olmuştur. Bütün bu çalkantılar tımar sistemini de derinden etkilemiştir. Bu dönemde Akdeniz havzasında görülen nüfus artışı Anadolu'da da görülmüştür. Nüfusun artışıyla beraber kıraç Anadolu toprakları bu artışı besleyemez olmuş ve halk toprağını terk etmeye başlamıştır. Bu *kaçguncu* halkın bir kısmı şehre göç ederken diğer bir kısmı eşkıya levent gruplarına katılıyor ve Osmanlı ordusunun temelini oluşturan tımarlı sipahi yapısı çöküyordu.

Ayrıca tımar sistemini uzun süren savaşlar da etkilemiştir⁷. Yıkıcı seferlerin ilki 1570 Kıbrıs seferidir. Askerî harekât adanın alınmasıyla tamamlanmış, haçlıların saldırısıyla sefer hali dört seneye uzamıştır. Seferin uzaması tarımsal hayat ve vergiler ile geçinen tımarlı sipahiye en çok etkilemiştir. Harçlıkları biten tımarlı sipahiler seferden geri kalmaya, gerekirse dirlikten feragat etmeye, sefere giderse savaşa katılmamaya veya firar etmeye veya görev yerine gitmemeye başladıkları arşiv vesikalarında görülmektedir. Bir

diğeri de uzun süren 1578-1590 Osmanlı İnan savaşıdır. Akdağ bu savaş vesilesiyle tımar sisteminin iyice bozulmaya girdiğini belirtmektedir. Kıbrıs seferinde olduğu gibi, sipahiler İnan seferinden geri kalmanın yollarını aramakta veya güvenliği sağlamak için geri kalmaya çalışmakta, o sırada Anadolu'da görülen *suhte* ve *levant* ayaklanmalarını kolaylaştırmaktadırlar. 1593-1606 Avusturya-Osmanlı savaşı da tımar sistemine en ağır darbeyi vurmuştur. Osmanlılar batı cephesinde ilk defa bu kadar uzun savaşlar yaptılar. Batılı tarihçiler bu savaş ile Osmanlıların genişleme döneminin sona erip savunmaya geçtiklerini kabul ediyorlar (Vocelka, 1977). İnalçık'ın belirttiğine göre kılıç kalkan ile savaşıan Anadolu tımarlı sipahileri Avrupa'nın geliştirdiği hafif ama etkili silahlar karşısında duramadı ve bu askerin artık gereksizliği devlet katında anlaşıldı. Başarısız olan sipahiler savaş alanından firar ettiler⁸ ve Anadolu'da eşkıyalık hareketlerine soyundular (İnalçık, 2009, 186-187). Devlet, firari sipahilerin yerine kapıkullarından isteyenlere boşalan dirlikleri vererek sistemi bir taraftan sürdürmeyi diğer taraftan İstanbul'da terfi bekleyip te umduğunu alamayan kapıkullarını memnun etmeyi amaçlıyordu (Akdağ, 1945).

Görüldüğu gibi önceki dönemlerde çok yararlı olan bu müessese 17. yüzyılın başından itibaren asli işlevini yerine getirmekten uzaklaşmıştır. Kanuni döneminde bu düzenlemelerle beraber zamanla sistemde bozulmalar görülmeye devam etti. 16. yüzyılın başında Tımar defterlerini tutmakla görevli Ayni Ali Efendi bozulmayla ilgili ilk gözlemlerini kayda almıştır. Sadrazam Murat Paşaya sunduğu meşhur *kanunname*'sinde bozulmayı iki sebebe bağlamaktadır. Bunlar, dirliklerin erbabı tımara değil diğer kesime verilmesi ve seferlerde yoklama defterlerinin kanun üzere tutulmaması üzerine başladığını ifade ediyor (Hoca Sadettin Efendi, 1280, 75-76). Osmanlı gerilemesi üzerine 17. yüzyıl ortalarında ilk raporlar yazan Koçi Bey'de bozulma hakkında kendi gözlemlerini yazmaktadır. Ona göre daha önceleri fethedilen yerler tımarlı sipahilere verilir iken artık bu dirlikler çeşitli hilelerle *paşmaklık*, *arpalık* veya *temlik* olarak haksız yere verildiğini yazmaktadır. Koçu Beyin belirttiğine göre bu haksızlığı ocak ağaları, saray halkı doğrudan yapmakta, beylerbeyiler ve sancakbeyleri ise bunu yakınlarına veya hizmetçileri üzerinden yapmaktadır (İnalçık, 1941, 243). Bunun sonucu olarak tımarlı sipahi sayısı hızla azalırken ulûfeli (*maaşlı*) asker sayısının hızla arttığını bunun da bütçe açığına sebep olduğunu yazmaktadır. Koçi Bey'in sadece iç dinamiklere göre yazdığı değişimi göremediği tarihçiler dile getirmişlerdir⁹.

17. yüzyıldan itibaren tımar sistemi gerek dünyadaki gerekse Osmanlı iç dinamikleri karşısında zayıflamaya veya asli fonksiyonunu kaybetmeye¹⁰ başlamış idi. Asli görevi olan askerlik hizmetini bile yapamıyorlar ya seferlere katılmıyorlar ya da cepheden kaçıyorlardı. Artık Avrupa'da gelişmiş ateşli silahlar karşısında direnmeleri zorlaşıyordu. Bu sebepten devlet bu hizmeti yapacak yeni *ulûfeli* (yevmiyeli) askeri sınıf oluşturdu. Bunlara kaynak yaratmak için de tımarlı sipahilerden boşalan dirlikleri iltizam ve malikâne gibi sistemlere aktarıp buradan gelir elde etme yoluna gitti (Aydın, 2001).

2. Seferlerde Askerlere Borç Verilmesi

Osmanlı Devleti'nde tımarlı sipahilere borç verildiği tarih kaynaklarında görülmektedir. Eldeki kaynaklara göre ilk defa Mısır seferi sırasında Rumeli sipahilerine hazineden borç verildiği görülmektedir. Meşhur tarihçi ve devlet adamı Hoca Saadettin Efendi bu olayı *Tâcüt-Tevârih*'inde yazdığına göre, seferin uzak diyarlarda olmasından dolayı tımarlı sipahilerin görev yaptıkları bölgedeki ürünlerinden paylarına düşen miktarı almaları imkânsızdı. Bu sebepten dolayı

tımarlı sipahilere Hazine-i Âmire'den yetecek kadar borç verildi (Hoca Saadettin Efendi, 1979, 4, 339).

Askere verilen borç sadece merkezi hazineden verilmediği, eyalet hazinelerinden de karşılandığı belgelerden anlaşılmaktadır. Mesela, 967/1560'da Vezir Mehmet Paşa'ya yazılan fermana, Mısır hazinesinden Rumeli askeri için (*bi-tarîki'l karz*) yüz bin altın verilip bunun borç yazılmasını ve eğer Mısır hazinesi yetmez ise Halep ve Diyarbakır hazinelerinden tedarik edilmesi emredilmektedir¹¹. Burada Rumeli askeri ile genel terim kullanılmış olup tımarlı sipahileri kastettiği düşünülebilir. Nitekim 975/1568 senesi Halep kadısına yazılan bir diğer fermana bu askerin tımarlı sipahi oldukları belirtilmiştir. Belgenin devamında verilen borçların açık şekilde kayıt altına alınması ve daha sonra tımarlarından tahsil edilmesi istenmektedir. Yemen seferi için görevlendirilen Vezir Mustafa Paşa'ya Halep Hazinesinden yüz bin altın verilmesini, sipahi taifesinin ihtiyacı olan paranın buradan karşılanmasını, sipahiye verilecek altının daha sonra tımarlarından tahsil edileceği için borç (*karz*) yazılmasını emretmektedir. Fermana "...*oligelen âdet ü kânûn üzre...*" ibaresi vardır. Tımarlı sipahilere borç verme işinin daha erken zamanlarda ve çok kere uygulandığı sonucuna varılabilir¹².

Osmanlı tarihi kaynakları askerlere merkezi ve eyalet hazineleri yanında sivil insanlardan da borç alınabildiğini göstermektedir. 967/1559 yılında Kanuni Sultan Süleyman Rumeli Beylerbeyine gönderdiği fermana, askerin seferde kışlaması emredildiği için zeamet ve tımar sahiplerinin acilen harçlığa ihtiyacı olduğu belirtilmiştir. *Harçlıkçı* olarak görevlendirilen kişilerin acil olarak tımarlardan harçlıkları tedarik ve tahsil edip, askerin satılacak terekesi var ise satmalarını, vakit alacak ise bekletmeden ol yerde *akçalı kimselerden [para]* alıp ve borç (*karz*) kaydederek daha sonra sipahinin hâsıllarından bu borcu eda edip ödemesi emredilmektedir¹³.

Yukarıdaki arşiv vesikalarından da anlaşıldığına göre, Osmanlı Devleti seferler sırasında ihtiyaç duyduğunda özellikle zor duruma düşen, harçlıkları tükenen tımar erbabının maddi ihtiyacını karşılamak için bazen iç hazineden, bazen de eyalet hazinelerinden hatta parası olan sivil halktan bile borç alıp bu ihtiyacı gidermektedir. Bu uygulamanın kanunlara ve uygulamalara uygun olduğu da belirtilmiştir.

2.1. Bağdat Seferi ve Tımarlı Sipahilere Borç Verilmesi

Bağdat tarih boyunca Ortadoğu'da önemini hep muhafaza etmiş bir şehirdir. Abbasi devletinin payitahtı olmasıyla önemi daha da artmıştır. Şehir, 1258 senesinde Moğollar tarafından işgal ve tahrip edilmiştir. Osmanlı devleti öncesi şehir 1410-1467 yılları arasında Karakoyunlu, ardından da Akkoyunlu devletlerinin eline geçmiştir. Bağdat bu dönemde en kötü dönemlerini yaşamış, sosyal yaşam daha da geriye gitmiştir (Eddüri, 1991, 433).

Bağdat 1508'de Safevi'lerin eline geçmiştir. Kanuni Sultan Süleyman 1534 senesinde Irakeyn Seferi'nde şehri aldıktan sonra birçok imaretler yaptırdı (Emecen, 1999, 116-17). 1555 Amasya anlaşması ile Bağdat hukuken de Osmanlı Devleti'nin oldu (Şahin - Emecen, 1993, 1-4).

XVII. yüzyıl başlarında Osmanlı Devletindeki iç karışıklıklar Bağdat'a da yansdı. I. Ahmet'ten sonra Osmanlı devlet merkezinde kargaşa dönemi artmaya devam etti. Tahta önce akli dengesi bozuk I. Mustafa (1617-18/ 1622-23) geçti. Ulema, devlet

adamları ve askerler tarafından tahtan indirilmiş ve yerine II. Osman (1618-1622) tahta geçmiştir. Genç Osman'ın devlet içinde ıslahat yapma isteği geri tepmiş ve yeniçerilerin başını çektiği isyan sonucu şehit edilmiştir. Ardından tekrar I. Mustafa tekrar tahta geçmiş ama aynı belirtilerin ortaya çıkması üzerine tekrar hal edilmiştir. IV. Murat'ın çabalarına rağmen ülkenin farklı bölgelerinden sipahiler hakkında şikâyetler gelmeye devam ettiği kaynaklarda görülmektedir.

Devlet merkezindeki kargaşa dönemi ve zafiyetleri taşraya da sıçramıştır. Bağdat'ta yeniçeri ocağı içinde çıkan kargaşa¹⁴ ve yerel aşiretler ile işbirliği yaparak yönetimi ele geçirip Safeviler ile ittifak yapması sonucu Şah Abbas 1623 Temmuz ayında şehri ele geçirdi ve şehirde büyük katliam ve sürgünler eyledikten sonra Sünni ulemaya ait kabirleri tahrip medreseleri de ahıra çevirdi.

Osmanlı tahtına geçen IV. Murat (1623) henüz çok genç ve payitahttaki yeniçeri hâkimiyeti de devam etmekteydi. Buna rağmen devlet Bağdat'tı geri almak için teşebbüslere devam etmiştir. 1625/26 ve 1630 tarihlerinde gönderdiği ordular Bağdat'ı geri alma hususunda başarılı olamamıştır (Baysun, 1979, 206-7).

Başarısız iki seferden sonra genç padişah IV. Murat ordunun başında padişah bizzat 8 Nisan 1638 senesinde sefere çıktı ve askeri cesaretlendirmek için siperlere kadar girdi (İnbaşı, 1999; Yılmaz, 2006). Bağdat 25 Aralık 1638 günü geri alındı (Sahillioğlu, 1965, 11). Padişah şehirde dört ay kalmış ve Bağdat'ta da tahrir¹⁵ yaptırarak tımar sistemini burada da uygulamaya başlamıştır (Baysun, 1979, s205). 24 Ocak 1639 tarihinde şehirden ayrılmış ve 10 Haziran 1639 tarihinde İstanbul'a ulaşmıştır (İnbaşı, 1999).

Bağdat seferinden önce de seferlere katılan tımarlı sipahilere borç verildiği kaynaklarda yazılıdır. Hoca Saadettin Efendi Yavuz Sultan Selim'in 1517 Mısır seferlerini anlatırken uzak Rumeli'den gelen tımarlı sipahilere hâsıllarına karşılık Hazine-i Âmire'den borç verildiği belirtilmektedir (Hoca Sadettin Efendi, 1280, 339).

Aynı şekilde de VI. Murat'ın Bağdat seferinde Rumeli'den gelen tımarlı sipahilere de borç verildiği belgeler görülmektedir. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki bir dizi fermenda Bağdat seferinde ümeraya, zaimlere ve tımar erlerine hazineден borç verildiği ve bu borcun geri istendiğine dair bilgiler mevcuttur¹⁶.

3. Askerlere Borç Verilme Sebepleri

Seferlerin merkezden uzak yerlerde olması ile masrafların artması ve seferlerin beklenenden daha uzun sürmesinin önemli neden olduğu görülmektedir. Bu sebebi Hoca Sadettin Efendi Mısır seferini anlatırken açık bir şekilde "*tımarları uzak diyarlarda olmakla ürünlerinden paylarını alma olanağı bulunmadığı*" için borç verildiğini belirtmektedir. Hoca Saadettin Efendi Rumeli'den gelen tımarlı sipahilere borç verildiğini belirtmiştir. Rumeli'den gelen askerlerin önce Diyarbakır bölgesinde çatışmalara katıldıktan sonra Haziran 1516'da Memluk seferine çıkmıştır. 24 Ağustos 1516 Mercidâbık Savaşı'ndan sonra Mısır'a doğru yönelmiş ve 22 Ocak 1517'de Ridâniye Savaşına katılmışlardır (Hoca Sadettin Efendi, 1280, 339). Görüldüğü gibi Rumeli- Mısır arası oldukça uzaktır.

Seferlerin uzak yerlerde olması ile askerlerin harçlıklarının bittiği anlaşılmaktadır. I. Selim zamanında yapılan Mısır seferi ve gerekse IV. Murat zamanında yapılan Bağdat seferleri devlet merkezi İstanbul'dan çok uzaktadır. Seferlerin uzakta olması ile menzillerin sayısının arttığı ve askerlerin daha fazla harcama yaptığı anlaşılmaktadır.

Bu durum 10 Zilhicce 1049 / 2 Nisan 1640 tarihli fermanla açıkça “Bağdat seferinde Rumeli askerinin harçlığa müzayakaları olmağla¹⁷ ...” diye belirtilip, ardından karz tarikiyle kendilerine akçe verildiği belirtilmiştir.

TSM.A.E.5207.1-10 nolu fermanlarda açıkça herhangi bir sebep zikredilmemiş, onun yerine sadece “iç hazîne-i âmirenden karz tarikiyle” verilen miktarın tahsil edilmesi emredilmektedir. Belgeden de anlaşıldığına göre kuşatmanın kışa sarkması dolayısıyla sadece tımarlı sipahilerin değil *zuema* ve *ümeranın* da harçlıkları bitmiştir ve onlara da borç verilmiştir. Çünkü belgelerde ümera olarak geçen beyler de tıpkı tımarlı sipahiler ve zaimler gibi *ulûfeli* değil dirlik sistemine tabidirler.

Tarihi kaynaklarda tımar erbabına borç verilmesi I. Selim zamanında yapılan Mısır Seferi (1516-1517) ve IV. Murad zamanında Bağdat Seferi (1638-1639) anlatılırken konu edilmektedir. Her iki seferden önce uzun süre yapılan seferler olduğu ve tımar erbabının uzun süre topraktan uzak kaldığı ve sağlıklı vergi toplayamadığı akla gelmektedir. Mısır Seferi'nden önce Çaldıran Seferi'nin (1514) olduğu, ardından 1515 senesini padişahın Amasya'da geçirdiği bilinmektedir. Yaklaşık olarak 1514'den 1517'ye kadar askerinin dirliğine çok az gittiği veya gidemediği akla gelmektedir (Emecen, 2009, 409-412). Aynı şekilde IV. Murad Bağdat Seferi'ne çıkmadan önce 1635 senesinde İran Seferine çıktı. Daha sonra 8 Mayıs 1638'de Bağdat Seferi'ne çıkıp 10 Haziran 1639'da İstanbul'a ulaştı (Yılmaz, 2006, XXXI, 179-181). Her iki seferin de uzun sürdüğü ve tımar erbabının dirliklerinden uzak kaldığı açıkça görülmektedir.

3.1. Kimlere Borç Verildi

Hazîne-i Âmire'den kimlere borç verildiği sorusuna eldeki ferman koleksiyonu verilerine bakıldığında aşağıdaki sonuca ulaşılmıştır. Fermanlar, Rumeli Eyaletindeki farklı sancakbeylerine, sancak dâhilinde bulunan kadılara ve alay beylerine hitaben yazılmıştır.

TSM. E.5207.1 numaralı ferman Dukakin sancak beyine ve sancaktaki kadılara hitaben yazılmıştır. Dukakin 1520'ye kadar kaza iken bu tarihten sonra Rumeli Beylerbeyliği idari yapılanmasında, Arnavutluk sınırları içerisinde bir sancak olmuştur (Sezen, 2006, 155). Aslında Dukakin bir ailenin adıdır ve bu aileden meşhur olmuş Osmanlı devlet adamları çıkmıştır. Dukakinzade Ahmet Paşa bunlardan biridir (Özcan, 1994, 550-1). Fermanın içeriğinde Bağdat Seferi dönüşünde sancak dâhilinde bulunan *erbabı tımara* beş yüz kuruş iç hazineden borç verildiği belirtilip bu paranın mezbur kuluma tedarik, tahsil edilmesi keselere konulması ve ardından mühürlenip acil bir şekilde Dersaadet'e gönderip *tesellüm* ettirmesi emredilmektedir¹⁸. Fermanla geçen erbabı tımar genel bir terimdir ve tımar sistemine dâhil olan herkesi kapsamaktadır. Diğer fermanlardan da anlaşılacağı gibi en üst rütbede olan sancak beyinden en alttaki tımarlı sipahiye kadar herkese borç verilmesi söz konusudur.

Diğer ferman ise halen Prizren sancağını arpalık¹⁹ olarak elinde tutan ve daha önce (*adı belirtilmeyen yerde*) beylerbeylik yapan Cafer'e, sancak dâhilinde bulunan kadılara ve alay beylerine hitaben yazılmıştır²⁰. Fermanla Bağdat seferi *avdetinde* Cafer'e [Paşa] İç Hazîne-i Âmire'den beş yüz kuruş ve sancak dâhilindeki erbabı tımara bin kuruş *karz tarikiyle* verildiği belirtilip, toplam bin beş yüz kuruş meblağın talep ve tahsil edilip adı geçen görevli (TSM.E.5222.11 künyeli fermanla bu kişinin (*Memi Çavuş* olduğu yazılıdır) ve yanına vereceği yarar adamlar ile acil olarak Dersaadet'e ulaştırıp Hazîne-İ Âmire'ye teslim etmesi istenmektedir²¹.

Üsküp Sancağı Beyi Ali'ye gönderilen fermanında kendisine ve “*sancak dâhilinde zuema ve erbab-ı tımarına Bağdat seferi avdetinde verilen iki bin guruşun taleb ve tahsil ve der kise edüp mühürleyüp ber veçhi ta'cil Dersâadet'ime irsal edilmesi ve Hazine-i Âmireme teslim ettirmek emrim olmuştur*”²² şeklinde emir yazılmıştır.

Avlonya sancağı beyi Beyazıt'tan bin kuruş, sancak dâhilindeki zuema ve erbabı tıardan iki bin beş yüz kuruş; Alacahisar sancağı beyi Mehmet'ten beş yüz kuruş, aynı yerdeki zuema ve erbabı tıardan iki bin kuruş; Edirne ve Kırkkilise sancağında bulunan zuema ve erbabı tıardan beş yüz kuruş; Niğbolu sancağında bulunan zuema ve erbabı tıardan bin kuruş; İskenderiye sancağında bulunan zuema ve erbabı tıardan bin beş yüz kuruş; Vilçitrın sancağında görev yapan zuema ve erbabı tıardan iki bin kuruş; Selanik Sancak Beyi Mehmet'ten bin kuruş borcun hazineye teslim etmeleri talep edilmektedir²³.

Eldeki fermanlar Rumeli Beylerbeyine, Rumeli'deki sancak beylerine, sancaklar dâhilinde bulunan kadılara ve alay beylerine yazılmıştır. İçerik olarak, Bağdat seferi dolayısıyla *Rumeli askerinin -ümera, zuema ve erbabı tımar'ın- harçlığa müzayakaları* (harçlığa sıkışmaları) olmaları dolayısıyla *İç Hazîne-i Âmire'*den karz akçe verildiği için bu paraların tahsil edilip hazineye teslim edilmesi emredilmektedir²⁴.

TSM.E.5222.11 numaralı belge, Rumeli beylerbeyi Ali Paşa'nın Bağdat Seferi dönüşünde ümera, zuema ve erbab-ı tımarı verilen borçtan yaklaşık otuz bin akçeyi topladığı belirtilmiştir. Eldeki fermanlarda geri istenen borçların toplamı on yedi bin beş yüz kuruş olduğu görülmektedir.

Zikredilen belgelerden açıkça anlaşıldığına göre hazineden tüm Rumeli Eyaletinde bulunan ve dirlik sistemine dahil olan sancak beylerine (paşalara), zaimlere, alay beylerine ve tımarlı sipahilere (*belgelerde tımar erleri deniliyor*) borç verildiği sonucuna varılabilir. Zaten aynı eyalet dâhilinde bulunan bazı gruba borç verilip diğerlerine verilmemesi asker arasında huzursuzluk çıkacağı düşünülebilir. Bunu engellemek için eyalet dâhilindeki tüm tımar sistemine dâhil (*dirlik sistemine dâhil*) askere borç verilmiş olduğu daha anlaşılabilir.

3.2. Verilen Borçları Geri Toplama Usulü

Hoca Sadettin Efendi sipahilere borç verme olayını naklettikten sonra borcun toplanması ile de kısa bilgi vermektedir. Buna göre, Rumeli'de bulunan kadılara sipahilerin ürünlerinin vekilleri ve subaşılar aracılığıyla toplanması için “*hükme-i şerifler*” yazıldığını belirtmiştir. Yazılan hükümde, toplanan bu paranın “*südde-i saadete*” acilen getirilmesi hususunda her sancaktan bir kadının görevlendirilmesine için emir gönderildiği ve tımarlı sipahilerin hâsıllarını toplanmasında görev alan kadılar ile bu paranın *Ordu-yı Hümayûn'a* gönderilmesinin emredildiğini belirtilmiştir. Emir gereği bin yük akçe toplandığı ve Ordu-yı Hümayûn'a ulaştırılması için Halep'e gönderildiği belirtilmiştir²⁵. Halep'e ulaşan paraların daha önce tımar erbabına verilen borçlardan düşüldüğü anlaşılmaktadır.

Toplama işinin Bağdat seferine katılan askerler için nasıl olduğuna bakıldığında, benzer bir usul uygulandığı görülmektedir. Sancak beylerine hitaben yazılan fermanların tamamının aynı tarihte yazıldığı görülmektedir. Bu tarih 28 Şevval 1049/21 Şubat 1640'dır. Sultan IV. Murat Bağdat'tan 24 Ocak 1639 tarihinde ayrılmıştır. Tımar erbabına ne zaman borç verildi sorusunun cevabı fermanında “*...bundan akdem Bağdad seferi 'avdetinde...*”²⁶ olarak cevaplamaktadır. Buna göre

padişahın tımar erbabına dönüş yolunda 1639 Şubat ayında borç vermiş olabileceği akla gelmektedir. Nitekim borcun üzerinden bir yıl geçtikten sonra 21 Şubat 1640 tarihinde geri ödenmesi için halefi Sultan İbrahim tarafından ferman yazılmıştır.

Fermanlar hiyerarşik silsileye göre yazıldığı görülmektedir. Bunlar: Rumeli Beylerbeyi, sancak beyleri ve sancak dâhilindeki kadılardır. Bunların dışında iki farklı resmi makama da doğrudan yazıldığı görülmektedir. Bunlar Rumeli *Kethüdası* Mehmet²⁷ ve *Dergâh-ı Mualla Çavuşu* Memi Çavuş'tur. Kethüda Mehmet alacakların toplanması işine doğrudan mübaşeret etmekle görevlendirilirken, Memi Çavuş ise toplanan paranın İstanbul'a getirip Hazîneye teslim etmekle görevlendirildiği anlaşılmaktadır²⁸.

Çok geniş anlamı olan kethüdalık Osmanlı devletinde doğrudan devlet işlerini gören kimseler için kullanıldığı gibi esnaf teşkilatında da yaygın olarak görülmektedir²⁹. Kethüda Mehmet'te Rumeli Eyaletindeki borçların toplanması sırasında mübaşeretle görevlendirilmiştir. Kendisine yazılan fermana, daha önce Bağdat Seferi'nde İç Hazîne-i Âmire'den üç sınıfa -*ümera*, *zuema* ve *erbabı tımara*- karz akçe verildiği belirtilip, bu akçelerin tahsil için Rumeli Beylerbeyi Ali Paşa'nın görevlendirildiği kendisinin de bu işe mübaşeret etmesi istenmiştir³⁰.

Fermanlarda, verilen borcun *mezbur kulumla*³¹ veya *mezbur kulum mübaşeretiyile*³² ve *yarar âdemler ile...* tahsil edilip İstanbul'a (*Südde-i Saâdetime*) gönderilmesi emredilmektedir. Buradaki *mezbur kul*'un kim olduğu E.5207.11 numaralı fermana açıkça anlatılmıştır. Bu kişi Rumeli Eyaleti Filibe [Sancağı] sakinlerinden ve *Dergâh-ı Mualla çavuşlarından* Memi Çavuş'tur. Divan-ı Hümayun çavuşu olduğu anlaşılan bu kişilerin Osmanlı Devlet idaresinde önemli görevleri vardır. Başlıca görevleri başta padişahın ve Divan'dan çıkan emirleri ilgili yerlere iletmek bazen de verilen emri bizzat yerine getirmektir³³.

TSM.E.5207.11 numaralı ferman, adı geçen Memi Çavuş'un görevi de belirtilmektedir. Bu görev, Rumeli Beylerbeyi tarafından toplanıp Filibe'de Yeni Han'da bir mahzende tutulan para keselerini İstanbul'a ulaştırılması ile ilgilidir. Fermana, Bağdat Seferinde *Rumeli askerlerinin harçlığa* ihtiyacı olduğu için *Hazîne-i Âmire*'den *bervech-i karz* para verildiği yazmaktadır. Devamında, bu borcu talep ve tahsil etmesi için Rumeli Beylerbeyi Ali (Paşa) *Saltanat-ı Âliyye* tarafından *memur* olduğu bildirilip, Ali Paşa'nın tahminen otuz bin kuruş kadarını tahsil ettiği belirtilmektedir. Fermana tahsilat işinde bilfiil Rumeli Kethüdası Mehmet *mübaşir* olarak görevlendirildiği de yazılmıştır. Kethüda Mehmet'in adı geçen Beylerbeyine eşlik ettiği ve bu işi özel olarak takip ettiği anlaşılmaktadır. Kanuni yolla (*marifet-i şer'*) toplanan tahmini otuz bin *guruş* paranın Filibe'deki *Yeni Han*'da bir mahzende koruma altına alındığı ve bu tutarın Memi Çavuş'a aynıyle teslim edilip yanına yarar ve güvenilir adamlar koyup *Südde-i Sa'adete* (İstanbul'a) göndermesi için Rumeli Beylerbeyi'ne fermana emredilmiştir³⁴.

Toplanan paraları İstanbul'a götürmekle Memi Çavuş görevlendirilirken. TSM.E.5207.11 numaralı ferman, para toplama işini takip etmesi için *Rumeli tarafları kethüdası Mehmet*'i görevlendirildiği kayıtlıdır³⁵. Mehmet'e yazılan fermana "Bağdat Seferi'nde Rumeli belirtilen alacaklarının *muaccelen taleb ve tahsil* edip ve *Asitâne-i saâdete teslim-i hazîne eylemesi* emredilmektedir. Eldeki fermanlarda borcun *İçHazîne-i Âmire*'den verildiği açıkça yazmaktadır³⁶.

Sefer sırasında Rumeli askerlerine (*Rumeli asâkiri*) borç verildiği zaman ellerine bir *mühürlü ve nişanlı zimmet tezkiresi* verildiği vesikalardan anlaşılmaktadır (Kaya,

2013). Borçlular ile hazine arasında çıkacak ihtilaflarda ilk bakılacak resmi belge budur. Fermanında Rumeli Kethüdası Mehmet'ten bu tezkirelerdeki yazılı miktarları talep etmesi emredilmekte, devamında zimmet tezkiresine göre paraları topladıktan sonra *her kimden akçe alına, mühürlü temessük*³⁷ veresin diye tenbihlemektedir. Fermanında, padişahın kendisine *i'timâd-ı hümayunu olduğu* belirtilen Mehmet'ten, topladığı paraları *keseleyüb ve mühürleyüb* güvenilir adamlar ile hazîneye teslim etmesi de istenmektedir³⁸. Diğer fermanından da açıkça belirtildiği gibi toplanan tüm paranın güvenilir (*mutemet*) adamlar ile bizzat padişah tarafından bu iş için görevlendirilen *Filibe sakinlerinden ve dergâh-ı mualla çavuşlarından Memi Çavuş'a* teslim etmelerini emredilmektedir³⁹.

Osmanlı devletinde yaygın olarak kullanılan para birimi gümüşten kesilen akçedir. Akçenin yanında sultani olarak adlandırılan ve daha az kullanılan altın para da tedavüldedir. Bu iki paranın yanında ticaret yolu ile gelen yabancı kaynaklı değerli metal paralar da kullanılmaktaydı. Bunların başında Venedik *dukası*, İspanyol *reali*, üzerinde aslan resmi olduğu için Hollanda *esedisi*, Polanya *zotosası* gibi yabancı paralar da pazarlarda serbestçe kullanılıyordu (Akyıldız, 2004). Yukarıda adı geçen bu paralar aslında Avrupa'da yaygın para birimi olan guruş cinsindendi ve XVI. yüzyıl sonu ve XVII. yüzyılda en yaygın takas aracı olmuştu. XVII. yüzyıl başlarında riyal *gruruşun* değeri 80 akçe idi. 1640 tan sonra mali bunalımlar ve savaşlar dolayısıyla Osmanlı devleti sınırlarındaki darphaneler elli yıl kapalı kalmıştır. Bu süre zarfında Avrupa gümüş *guruşları* kullanılmış akçe sadece hesap birimi olarak kalmıştır (Pamuk, 200). IV. Murat tarafından verilen borçların *guruş* cinsinden olduğu görülmektedir. Devletin borçlanmayı XVI. yüzyıl başlarında altın ile yaparken, XII. Yüzyılda çok sık değer kaybeden ve oynaklık gösteren akçe yerine *guruş* ile yaptığı görülmektedir.

Sonuç

Tımar sistemi Osmanlı klasik çağı askeri, idari yapılanmada, çiftçi köylülerin ödeyeceği vergilerin belirlenmesi ve toplanmasında en önemli uygulama olmuştur. Yapısı gereği sisteme dâhil olan devlet görevlileri maaşlarını ifa ettikleri devlet hizmetine karşılık topladıkları vergilerden alırlar, bunların ücretleri için hazineden herhangi bir nakit çıkışı gerçekleşmez. Tımarlı sipahiler de, taşrada görev yapan üst sınıf görevliler (*ümera*) de bu sistem dahilinde ulufe almazlar.

Özellikle uzak bölgelerdeki seferler sırasında maaş aldıkları dirliklerin gelirinden mahrum kalan sancak beylerine, zaimlere ve tımarlı sipahilere harçlıklarının tükenmesi durumunda borç verildiği görülmektedir. Borcun bazen iç hazineden bazen de taşra hazinelerinden verildiği görülmektedir. Ayrıca işin aciliyetine binaen yerelde varlıklı kişilerden de borç alınıp askere verildiği uygulamalara da kayıtlarda rastlanmaktadır. Borç verme uygulamasının sıklıkla uygulandığı belgelerde ifade edilmektedir. Osmanlı devleti bu uygulama ile aynı zamanda tımar sistemini değişen şartlara karşı yaşatmaya çalıştığı düşündürmektedir.

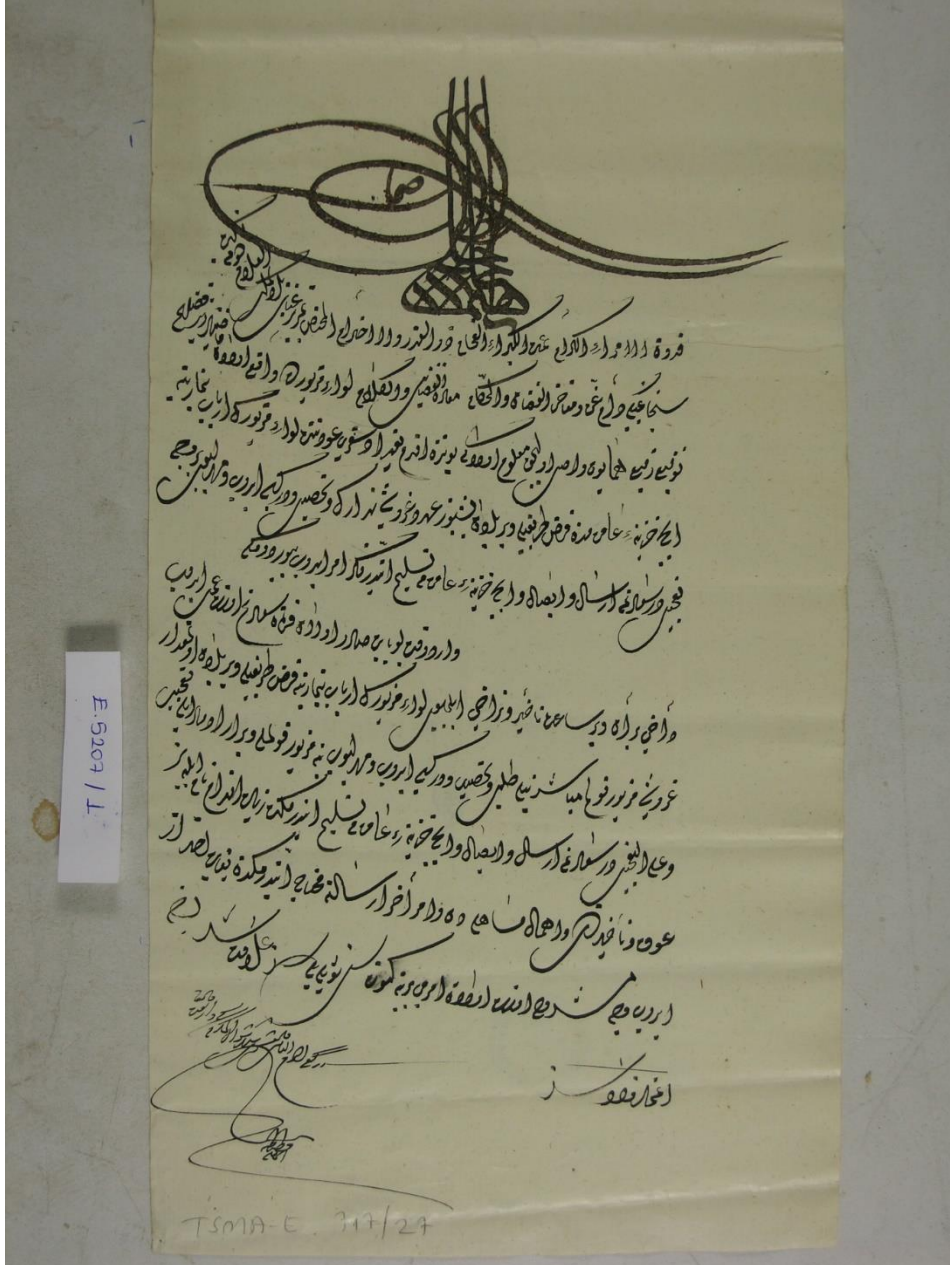
Eldeki vesikaların hemen tamamı borçların Rumeli'de görev yapan ümera, züema ve tımar erlerine verildiğini göstermektedir. Anadolu sipahilerine de borç verilmiş midir? Bu konuyla ilgili olarak Osmanlı tarih kaynaklarında herhangi bir kayda şimdilik rastlanmadığı için bu sorunun net cevabı verilememektedir. Çıkabilecek yeni belgeler ile bu konu açıklığa kavuşturulabilir.

Tımarlı sipahilere dirliklerindeki gelirlerine karşılık borç verilmiştir. Bu sebepten dolayı verilen borcun geri ödenmesi beklenmektedir. Borç verilirken defter tutulduğu ve borçluların adlarının bu deftere yazılarak ellerine borç senedi verildiği vesikalarda zikredilmektedir. İktisadi dalgalanmalardan daha az etkileneceği düşünülerek IV. Murat zamanında borcun akçe ile değil *guruş* cinsinden, I. Selim zamanında altın cinsinden verildiği görülmektedir.

Savaş sona erip sipahiler dirliklerine döndükten yaklaşık bir sene sonra, savaş sırasında aldıkları borçları geri ödemeleri için Rumeli Beylerbeyine ve dâhilindeki kadılara fermanlar gönderilip, borçların hazineye geri ödenmesi talep edilmiştir. Ayrıca sancak beyine refakat etmesi için bir kethüdanın da defterlerle beraber merkezden görevlendirildiği fermanlarda kayıtlıdır. Bir diğer husus da toplanan paranın taşradan İstanbul'a kadar taşınması ve hazineye teslim edilmesi işini bizzat yönetmesi için bir adet Dergâh-ı Mualla çavuşunun görevlendirildiği vesikada yazılıdır. Kethüda borçları toplamakla yükümlü iken Dergâh-ı Mualla çavuşunun da keselere konulan paraların İstanbul'da ilgili hazineye salimen teslim etmesi beklenmektedir.

Tablo 1: 1049/1640 Tarihinde Rumeli Beylerbeyliği Dâhilinde Bulunan Askerlere (Ümera-Zuema-Erbab-ı Tımar) İç Hazineden Borç Yoluyla Verilen ve Geri İstenen Parayı Gösterir Tablo

Sıra	Nerede	Kime	Miktar	
1	Dukakin Sancağı ¹	Erbabı Tımar'a	500 Guruş ¹	
2	Prizren Sancağı ¹	Sancak Beyi Cafer'e	500 Guruş	1500 Guruş
		Erbabı Tımar'a	1000 Guruş	
3	Üsküp Sancağı ¹	Sancak Beyi Ali'ye	500 Guruş	2500 Guruş
		Liva'daki Zuema ve Erbabı Tımar'a	2000 Guruş	
4	Avlonya Sancağı ¹	Sancak Beyi Bayezit'e	1000 Guruş	3500 Guruş
		Liva'daki Zuema ve Erbabı Tımar'a	2500 Guruş	
5	Edirne ve Kırkkilise Sancağı ¹	Zuema ve Erbabı Tımar'a	500 Guruş	
6	Niğbolu Sancağı ¹	Zuema ve Erbabı Tımar'a	1000 Guruş	
7	Alacahisar Sancağı ¹	Sancak Beyi Mehmet'e	500 Guruş	2500 Guruş
		Zuema ve Erbabı Tımar'a	2000 Guruş	
8	İskenderiye ¹	Zuema ve Erbabı Tımar'a	1500 Guruş	
9	Vilçitrin ¹	Zuema ve Erbabı Tımar'a	2000 Guruş	
10	Vidin ¹	Zuema ve Erbabı Tımar	1000 Guruş	
11	Selanik ¹	Sancak Beyi Mehmet'e	1000 Guruş	
Eldeki Belgelerde Geri İstenen Toplam Borç Miktarı: 17.500 Guruş				



Topkapı Sarayı Arşivi E.5207/1 numaralı Rumeli'deki Dukakin sancağı beyi ve kadılarına "Bağdat Seferi avdetinde liva-i mezburun erbab-ı tımarına iç hazine-i 'âmire'den karz tarikiyle verilen" paranın toplanıp hazineye teslim edilmesi için Sultan İbrahim tarafından yazılan 28 Şevval 1049/ 21 Şubat 1640 tarihli ferman

Notlar

¹ Yıllara ve bölgelere göre kanunlarda değişiklikler görülmektedir. Bak: Feridun Emecen, "Cebelü", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 1993, VII, 188-9.

² BOA.A.36.779: 985/1578 tarihli belgede, Çorum kadısına yazılan hükümde, suhte ve kızılbaş adına eşkıyalık yapanları derdest için Eroğlu Enam adlı sipahinin başbuğ yapıldığı. BOA.A.33.138: 985/1578 tarihli belgede Halkın koyun ve sair hayvanları ile hububatını zorla alarak kadınlarına tecavüz eden ve onun bunun kızını başkalarına verdirmek için babalarına işkence eden Demirci kazasından Sipahi Davud'un mahkemeye sevki ve şikayetçilerle murafaa olunması. BOA.A.35.606: 985/1578 tarihli belgede, eşkıyalık işlerine karışıp İran'a kaçmaya çalışanlar arasında sipahilerin ayıklanıp İstanbul'a gönderilmesi. BOA.A.71.324: 998/1589: İran seferine memur iken katılmayan sipahinin eşkıyalık yaptığının kesin olduğundan dolayı hakkından gelinmesi.

³ Emine Erdoğan Özünü, "Osmanlı Ordusunda Bir Motivasyon ve Terfi Kaynağı: "Terakki" Tevcihi," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, III/11 (2010), s. 238-244; Yazar terakki sebebi olarak şu sebepleri sıralamaktadır: Savaşta yoldaşlık etmek, yarar esir getirmek, kale fethinde bulunmak, seferde kılavuzluk etmek, düşman ordusundan haber getirmek, sefer mühimmatı için malzeme tedariki ve naklinde hizmet etmek, düşmanı takip etmek, kale tamirinde çalışmak, bir atlı kâfirin elinden bayrağı alıp getirmek, bir yarar atlı kâfiri tutup diri getirmek.

⁴ BOA.A.8.159: H.978 tarihli belgede yaşlı olduğu için sefere gitmek istemeyen kişinin timarın oğluna verilmesine; BOA.A.8.159: 14980 akçelik timarı olan Musa Çavuş'un asla Kıbrıs seferine katılmadığından dolayı timarının ahire verilmesine; BOA.A.8.496: 30.060 akçelik timarı olan Yahya emir aldığı halde sefere 24 gün geç gelip, geldiğinde de sefere iştirak etmediği için timarının elinden alınması ve ahire verilmesi; BOA.A.8.526: 9347 akçelik timarı olan hoca Bayram Çavuş'un elinden timarının ve çavuşluğun alınmasına.... Belirtilen dosya numarasında sefere çağrıldığı halde gelmeyen veya firar edenlerin elinden timarlarının alındığına veya savaşta yararlılık gösterenlerin timarlarının terakki edildiğine dair binden fazla belge bulunmaktadır; Ayrıca bak: Mustafa Akdağ, "Timar Rejiminin Bozuluşu," *DTCFD*, III/4 (1945), 424.

⁵ Fiyat devriminin Türkiye üzerine etkileri için bak: Ömer Barkan. "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri," *Bellekten XXXIV* (1970), s. 557-607; Barkan çalışmasında 1489-1616 yılları arasında, arpa ve buğdayın beş kat, karabiberin sekiz kat, odunun üç kat arttığını göstermiştir. s. 561. Bu makalenin beş yıl sonra az bir değişiklik ile İngilizcesi için; Ömer Lütfi Barkan, "The Price Revolution of the Sixteenth Century: A Turning Point in the Economic History of the Near East," *International Journal of Middle East Studies*, VI/1 (1975), pp. 3-28; Ayrıca fiyat devriminin Osmanlı devletine etkileri üzerine daha yeni tarihli çalışma için bak: Şevket Pamuk, "The Price Revolution in the Ottoman Empire Reconsidered," *International Journal of Middle East Studies*, XXXIII/1 (2001), pp. 69-89.

⁶ Özellikle gıda malları üzerindeki fiyat artışları ve yeniçeriler üzerindeki tesirleri için bak: Mustafa Akdağ, "Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu," *AÜ/DTCFD*, IV/1 (1947), s. 297.

⁷ On üç yıl süren savaşlar Zitvatorok Antlaşması ile sona ermiştir. Antlaşma ve savaş hakkında Osmanlı kaynakları hakkındaki değerlendirmeler için bakınız: Feridun Emecen, "Çağdaş Osmanlı Kaynaklarında Uzun Savaşlar ve Zitvatorok Antlaşması ile ilgili Algılama ve Yorum Problemleri," *Osmanlı Araştırmaları*, XXIX (2007), s. 87-97.

⁸ BOA. MD.91.243: H1056 tarihli bir yazıda, Trabzon'dan bir köylü sipahinin hakkı olan öşrü verdiği fakat sipahinin kesim adı altında daha fazla istediğini bildirmektedir.

⁹ Koçi Beye yapılan başka bir itiraz için bak; Mustafa Akdağ, "Timar Rejiminin Bozuluşu," *AÜ/DTCFD*, III/4 (1945), s. 419-433.

¹⁰ Mustafa Akdağ, "Celâli Fetreti," *Ankara Üniversitesi Dil tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi (AÜ/DTCFD)*, XVI/1-2 (1958), s. 53-54; Akdağ, 16. Asrın ortalarından itibaren ordunun temeli olan timarlı sipahinin savaşma kabiliyetini kaybetmeye başladığını, Kıbrıs seferi ile bu durumun iyice açığa çıktığını, devletin İran savaşları sırasında bu sınıf askerden ümidini kestiğini bu sebepten dolayı ulûfeli asker sayısının gittikçe artmaya başladığını belirtmektedir.

¹¹ 3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968 / 1558-1560), Ferman no. 765, s. 338: “*Vezîr Mehmed Pasa'ya hüküm ki: Bundan akdem sana hükmi-i şerif gönderilüp Rûm-ili askeri için Mısır hazînesinden yüz bin altun alup gönderesin, irişmez ise Haleb hazînesinden gönderesin diyü emrüm olmuş idi. Hâliyâ Mısır hazînesi eğlenmek ihtimâli olursa Âmid hazînesinden virilmek evlâ diyü i'lâm olunmağın, Rûm-ili askerine bi-tarîki'l karz yüz bin altun virilmek için Âmid beglerbegisine ve defterdarına hükmi-i şerif yazılup müşârün-ileyh ile sana gönderildi. Buyurdum ki: Vusûl buldukda, anun gibi hükmi-i şerifüm varınca Mısır hazînesi gelüp irişmeyüp ve Haleb hazînesinden dahı gönderilmemiş ise müşârünileyhimâya yazılan hükmi ulaşdurup dahı Âmid hazînesinden yüz bin altun alup gönderesin*”; Aynı emir doğrudan Diyarbakır beylerbeyine 'de yazılmıştır. Bak. Aynı defter 766. numaralı emir.

¹² 7 Numaralı Mühimme Defteri II (975-976/1567-1569), Ferman no. 1256; (Ankara: OADB Yayınları, 1998), s.34: “... emrüm üzre bin beş yüz nefer kavvâs yazup ve sipâhî tâyifesinden lâzım oldukda Haleb Hazînesi'nden ta'yîn olunan yüz bin filoriden karz tarîkıyla olgelen **âdet ü kânûn üzre** tîmârlarına göre tevzî' idüp esâmîsiyle tîmâr nâhiyesin ve karyesin ve yazusun defter idüp üzerlerine ne mikdâr altun virildüğün kaydeylesin ki, kendüleri mevcûd olmaduğî zamânda karz virilen altun tîmârlarından tahsil oluna ...”

¹³ 3 Numaralı Mühimme Defteri (966-967-1558-1560), Ferman no. 558, (Ankara: OADB, 1993), s.244-245: “... sipâhîlerün timarlarında satılacak tereke olup bey' olunca eğlenmek lâzım gelürse askerün harclığı mu'accelen gelmek lâzımdur. Ol yirde **akçalı kimesneler** var ise her birinün hâsılına göre anlardan karz akça alvirüp harclıkçıya teslim idüp dahı hâsıllarından sonra karz virdükleri akçayı edâ eylesesiz...”

¹⁴ Bekir Subaşı'nın Bağdat'ta iktidarı ele geçirmesi için bak: Mehmet Fatih Gökçek, “*xvii. Yüzyılın ilk Yarısında Bağdat'ta Osmanlı Safevi Mücadelesine Dair Bir Eser: Şeyh-oğlu'nun Kitâbu Târîhi Dâri's-Selâm'ı*,” Turkish Studies, XI/6 (2001) s.39; Baysun, *Bağdat*, 206.

¹⁵ Tahrir defterlerinden tarih kaynağı olarak yararlanılması konusunda metodolojik yaklaşım konusunda, bakınız: Feridun Emecen, “Mufassaldan İcmale,” *Osmanlı Araştırmaları*, XVI (1996), s.37-44.4.

¹⁶ Bakınız: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSM), E.5207.1-10, TSM. E.5207.12

¹⁷ Topkapı Sarayı Müzesi (TSM), E.5222/11: “...بوندن اقدم بغداد سفرنده روم ایلی عساکیرینک خرچلغه مضایقه لری اولمعله خزینة عامرمدن بر وجه قرض”

¹⁸ TSM. E.5207.1.

¹⁹ Cahit Baltacı, “Arpalık,” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), 1991, III, 392-393: Arpalık Osmanlıda devlet adamlarına hizmette buldukları sürede maaşlarına ek olarak, görevden ayrıldıkları sürede maaşlarına verilen ek gelir için kullanılan terimdir.

²⁰ Machiel Kiel, “Prizren,” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), 2007, XXXIV, 349-351: Osmanlı dönemi 1455-1912 yılları arasında sancak merkezi olmuştur. 1455 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından alınmıştır. 1912 yılında Sırp işgaliyle elden çıkmıştır.

²¹ TSM. E.5207.2.

²² TSM. E.5207.3.

²³ TSM. E.5207.1-12; bak, Tablo 1.

²⁴ TSM. E.5222.1-12.

²⁵ Hoca Sadettin Efendi, Tacü't-Tevarih, c.4, s. 339-40.

²⁶ TSM. E.5222.1

²⁷ TSM. E.5207.35: “Rumeli kethüdası olan Mehmet ... bundan akdem Hazine-i Âmiremden ümera ve züema ve erbab-ı timara karz akçe verilmek 'alet-tahsil fermanım olmağla mu'accelen taleb ve tahsil ve asitane-i sa'adetime irsal ve teslim-i hazine eylesesin deyu evamir-i şerifem irsal olunmuştu...”

²⁸ TSM. E.5207.11: “Filibe sakinlerinden olan Memi Çavuş ... bundan akdem Bağdad seferinde Rumeli askerinin harclığa müzayakaları olmağla Hazine-i Âmiremden ber veçhi karz verilen akçeyi taleb ve tahsile taraf-ı saltanat-ı 'aliyyemizden memur olunub...”

²⁹ Kişinin borçlarının karşılığında verilen belge. Bak: Mehmet Canatar, "Kethüda," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2002, XXV,333-35.

³⁰ TSMA. E.5207.35.

³¹ TSMA. E.5207.2; TSMA. E.5207.3; TSMA. E.5207.4; TSMA. E.5207.5; TSMA. E.5207.6; TSMA. E.5207.7; TSMA. E.5207.8; TSMA.E.5207.9; TSMA. E.5207.12.

³² TSMA. E.5207.1.

³³ Çavuşlar hemen tüm Türk devletlerinde görülmektedir. Geniş bilgi için bak: Orhan F. Köprülü, "Çavuş," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c.8, ss. 236-238. 1993.

³⁴ TSMA.E.5222.11.

³⁵ TSMA.E.5222.35.

³⁶ TSMA.E.5222.1: "... bundan akdem Bağdat Seferi avdetinde livâ-i mezburun erbabı tımarına İç Hazine-i Âmiremden karz tarkiyle..."

³⁷ Osmanlı bürokrasisinde her hangi bir işlem için verilen belge, senet anlamına gelir. Bak: Mübahat S. Kütükoğlu, "Temessük," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2011, XL, 413-414.

³⁸ TSMA.E.5222.35.

³⁹ TSMA.E.5222.11.

Kaynakça

Arsiv Kaynakları

Topkapı Sarayı Arşivi:

TSMA.E.5207.1.
TSMA.E.5207.10.
TSMA.E.5207.11.
TSMA.E.5207.12.
TSMA.E.5207.2.
TSMA.E.5207.3.
TSMA.E.5207.35.
TSMA.E.5207.4.
TSMA.E.5207.5.
TSMA.E.5207.6.
TSMA.E.5207.7.
TSMA.E.5207.8.
TSMA.E.5207.9.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA.A.33.138
BOA.A.35.606
BOA.A.36.779
BOA.A.61.16
BOA.A.71.324
BOA.A.8.159
BOA.A.8.526
BOA.A.8/496
BOA.MD.91.243

Diğer Eserler

Akdağ, Mustafa, "Timar Rejiminin Bozuluşu", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 3/4 (Ankara 1945), s. 419-431.

Akdağ, Mustafa, "Celali Fetreti", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 16/1-2 (Ankara 1958), s. 53-107.

Akdağ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası – "Celali İsyanları"*, İstanbul: YKY 2013.

Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, I İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay 1993.

Akyıldız, Ali, "Para", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXIV (Ankara 2004), 164.

Atsız (haz): *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, (İstanbul: M.E. B. Devlet Kitapları, 1970).

Aydın, H Veli, "Timar Sisteminin Kaldırılması Süreç ve Bazı Değerlendirmeler", *OTAM*, XXII (Ankara 2001), 65-104.

Ayni Ali Efendi, *Kavânîn-i Âli Osman der- Hülâsa-i Mezâmîn-i Defteri Dâvân*, önsöz, Tayyip Gökbilgin, İstanbul: Enderun Kitapevi 1979.

Ayni Ali Efendi, *Kavânîn-i Âl-i Osman der Hülâsa-i Mezâmini Defteri Dâvân*, İstanbul: Tasvir-i Efkâr Matbaası 1280.

- Baltacı, Cahit, "Arpalık", *TDV İslam Ansiklopedisi*, III (Ankara 1991), s. 392-393.
- Barkan, Lütfi Barkan, "Timar", *MEB İslam Ansiklopedisi*, XII/I (İstanbul 1979), 286-333.
- Barkan, Ömer Lütfi, "The Price Revolution of the Sixteenth Century: A Turning Point in the Economic History of the Near East," *International Journal of Middle East Studies*, VI/1(Cambridge 1975), pp. 3-28.
- Barkan, Ömer, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri," *Bellekten*, XXXIV (Ankara 1970), 557-607.
- Baysun, M. Cavit, "Bağdat", *MEB İslam Ansiklopedisi*, II (İstanbul 1979), s. 205-211.
- Canatar, Mehmet, "Kethüda", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXV (Ankara 2002), s. 333-35.
- Eddüri, Abdülaziz, "Bağdat", *TDV İslam Ansiklopedisi*, IV (Ankara 1991), s.425- 433.
- Emecen, Feridun, "Çağdaş Osmanlı Kaynaklarında Uzun Savaşlar ve Zitvatorok Antlaşması ile ilgili Algılama ve Yorum Problemleri", *Osmanlı Araştırmaları*, XXIX (İstanbul 2007), s. 87-97.
- Emecen, Feridun, "Cebelü", *TDV İslam Ansiklopedisi*, VII (Ankara 1993), s. 188-9.
- Emecen, Feridun, "Çift Resmi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, VIII (Ankara 1993), 3069-310.
- Emecen, Feridun, "Haçova Meydan Savaşı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XIV (1994), s. 546-7.
- Emecen, Feridun, "İrakeyn Seferi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XIX (Ankara 1999), s. 116-17.
- Emecen, Feridun, "Mufassaldan İcmale", *Osmanlı Araştırmaları*, XVI (İstanbul 1996), s. 37-44.
- Emecen, Feridun, "Selim I", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXVI (İstanbul 2009), s. 409-414.
- Gökbilgin, M. Tayyip, "Kanuni Sultan Süleyman'ın Timar ve Zeamet Tevcihi ile ilgili Fermanları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 17/ 22 (İstanbul 1967), s. 35-48.
- Gökçek, Mehmet Fatih, "XVII. Yüzyılın ilk Yarısında Bağdat'ta Osmanlı Safevi Mücadelesine Dair Bir Eser: Şeyh-Oğlu'nun Kitâbu Târîhi Dâri's-Selâm'ı", *Turkish Studies*, 11/6 (Ankara 2016), 31-60.
- Howard, Douglas, *The Ottoman Timar System and its Transformation, 1563-1656*, (Ph.D. Dissertation), Indiana: Indiana University, 1987.
- İnalcık, Halil, "Çiftlik", *TDV İslam Ansiklopedisi*, VIII (Ankara 1993), s.313-314.
- İnalcık, Halil, "Timar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XLIII (Ankara 2012), 168-173.
- İnalcık, Halil, *Devlet-i Aliyye- Osmanlı Devleti Üzerine Araştırmalar I*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
- İnalcık, Halil, *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, Ankara: TTK 1987.
- İnalcık, Halil, "1431 Tarihli Timar Defterine Göre Fatih Devrinden Önce Timar Sistemi", IV. Türk Tarih Kongresi, (Ankara 10-14 Ekim 1948), 132-140.

- İnalçık, Halil, "Tanzimat Nedir?", *AÜ DTCF Tarih Araştırmaları*, I (Ankara 1940-1941), s. 237-263.
- İnbaşı, Mehmet, "Dördüncü Murad'ın Bağdat Seferi Masraf Defteri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 12 (Erzurum 1999), s. 277-287.
- Kaya, Eyüp Said, Hasan Hacak, "Zimmet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XLIV (Ankara 2013), s.224-228.
- Köprülü, Orhan, "Çavuş", *TDV İslam Ansiklopedisi*, VIII (Ankara 1993), s. 236-238.
- Kütükoğlu, Mübahat, "Temessük", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XL (Ankara 2011), s.413-414.
- Machiel Kiel, "Prizren", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXIV (Ankara 2007), s.349-351.
- Sertoğlu Midhat (haz.). *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları 1992.
- Murphey, Rhoads, *The Functioning of the Ottoman Army Under Murad IV (1623-1639/1032- 1049): Key to the Understanding of the Relationship Between Center and Periphery in Seventeenth-Century Turkey*, (A Dissertation Submitted to the Faculty of the Division of Social Sciences in Candidacy for the Degree of Doctor of Philosophy Chicago: The University of Chicago: 1979.
- Ögel, Bahaeddin, "İslam'dan Önceki Türk Devletlerinde Tımar Sistemi", *IV. Türk Tarih Kongresi*, (Ankara 1952), s.242-251.
- Öz, Mehmet, "Tahrir," *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXIX (Ankara 2010), s.425-429.
- Özcan, Abdülkadir, "Dukakinzade Ahmet Paşa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, IX (Ankara 1994), s. 550-551.
- Özkaya, Yücel, "XVIII. Yüzyılın Sonlarında Tımar ve Zeametlerin Düzeni Konusunda Alınan Tedbirler ve Sonuçları", *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, XXXII (İstanbul 1972), s. 219-224.
- Özkaya, Yücel, "XVIII. Yüzyılın Sonlarında Tımar ve Zeametlerin Düzeni Konusunda Alınan Tedbirler ve Sonuçları", *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, XXXII (İstanbul 1972), s. 219-224.
- Öztürk, Yücel, "Tımar Thema Teriminin Ortaya Çıkması, Bizans Uygulaması ve Osmanlı İle Mukayesesi", *OTAM* 31 (Ankara 2012), s.157-208.
- Özünlü, Emine Erdoğan, "Osmanlı Ordusunda Bir Motivasyon ve Terfi Kaynağı: "Terakki" Tevcihi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, III/11 (İstanbul 2010), s. 238-244;
- Pamuk, Şevket, "Kuruş" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXVI (Ankara 2002), s. 458-459.
- Pamuk, Şevket, "The Price Revolution in the Ottoman Empire Reconsidered", *International Journal of Middle East Studies*, XXXIII/1 (Cambridge Feb. 2001), pp. 69-89.
- Sahillioğlu, Halil, "Dördüncü Murad'ın Bağdat Seferi Menzıl-nâmesi", *Belgeler*, II/3-4 (Ankara 1993), s.1-46.

Sezen, Tahir, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın Nu: 21, 2006.

Şahin, İlhan - Feridun Emecen, "Amasya Antlaşması," *TDV İslam Ansiklopedisi*, III (Ankara 1993), s.1-4.

Tabakoğlu, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, , İstanbul: Dergâh Yayınları 2003.

Terzi, Arzu, "Hazîne-i Hassa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXVII (Ankara 1998), s.137-141.

Vocelka, Karl, "Avusturya Osmanlı Çekişmelerinin Dâhili Etkileri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 31 (İstanbul 1977), s.5-28.

Yılmaz, Ziya, "Murad IV", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXI (Ankara 2006), s. 177-183.

3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968 / 1558-1560) , Ankara: T.C. Başbakanlık DAGM 1993.

7 Numaralı Mühimme Defteri I-III (975-976/1567-1569), Ankara: T.C. Başbakanlık DAGM 1998.